

О КАРАКТЕРУ ДРЖАВЕ И ПРАВА ВИЗАНТИЈЕ ОД VII ДО XI ВЕКА

1. Навикли смо да у европском или западноевропском феудализму видимо класични образац феудалних односа. Овде је налет варвара уништио једну цивилизацију, срушио је античко здање и на његовим рушевинама подигнута је готска катедрала феудализма. Настало је друштво засновано на натуралној привреди, на везаности сељака за земљу, на подељеној својини, на својини коју не чине само имовинскоправни већ и јавноправни елементи. Све оно што одступа од оваквог пута у средњи век сматра се неким особеним начином настанка феудализма. У ствари и овде, као и у много чему другом, Европа је наметнула свету своје каноне и мерила.

Начин настанка феудализма у Западној Европи је изузетан и особен, иако се не може спорити да је он створио пример чистог и типичног феудализма. То није никаква противуречност. И Америка је дала, нарочито Северна, пример најчистијег капитализма, али нема сумње да је њен пут у капитализам исто тако нередован као западноевропски пут у средњи век. И овде је на очишћеном терену једног континента, на коме је уништена цивилизација или претцивилизација америчких Индијанаца, подигнут Емпајр Стејт Билдинг модерног капитализма. Али редован пут у капитализам је ишао другим токовима: револуционарном или другом трансформацијом ранијег, феудалног друштвеног система. У Западној Европи је прелаз на средњи век значио кидање са античком цивилизацијом и обележен је *државним, правним, културним, чак и етничким дисконтинуитетом*. Уместо римске државе и народа који су је насељавали долазе варвари који оснивају нове државе. Они, додуше, позајмљују много из античког света који су уништили, у првом реду религију (иако није извесно да ли хришћанство припада античкој цивилизацији или је њена негација). Већи део света је ушао у средњи век на други начин. Готово све државе Блиског, Средњег и Далеког истока ступају у историју као робовласничке, а Европљани их касније затичу као феудалне. Овај прелаз по правилу је извршен уз очување *државног и етничког континуитета*.

И са Византијом је такав случај. Ова држава је не само мост између Европе и Азије, она је мост и између антике и средњег века. Њен корен је у римској робовласничкој империји и хеленистичким културним традицијама, а крајњи резултат развоја је феудална, хришћанска монархија. Током читавог времена није извршено насилно обарање поретка, него су се задржали држава и право који су настали на терену робовласничтва, а приближавање феудалном узору вршено је путем прилагођа-

вања такве државе захтевима нових времена. Све је то морало утицати на методе и облике настајања феудализма. Зато се говори о особеностима византијског феудализма, иако, понављамо, овакав пут представља правило, а не изузетак, а те особености постоје једино у поређењу са западноевропским средњим веком и имају свој пандан у већем делу света: у Кини, Индији, Јапану, Персији, Индокини и другим државама, где је феудална грађевина настала не рушењем него, да тако кажемо, адаптацијама античког здања.

2. У погледу Византије, чији државно-правни и друштвено-економски развитак обилује сложеним проблемима, постоји неслагање чак и око тако основног питања — је ли она феудална држава или није (1). Постоји једно раздобље историје које нарочито збуњује. Између рановизантијског периода (до половине VII века), када се, упркос неким колебањима у политици императора, ипак може препознати робовласничка држава, и позновизантијског (после XI века), када нема сумње да је држава експонент феудалне властеле, налази се период од четири века који задаје тешкоће у погледу категоризације државе и права. Марксистичка историографија је често склона да олако пређе преко неких мера које предузима држава у ово време (заштита слободних сељака, сузбијање моћи властеле), а које противурече закључку да је држава оруђе феудалне аристократије (2). Остали, који полазе од патримонијалног поимања државе, прихватају ову црту византијског унутрашњег развитка као нешто нормално, нешто што потврђује наткласни и општедруштвени карактер државе, те се посебно не баве њом са теоретско-правног и историјског гледишта, не налазећи за сходно да је објашњавају (3).

Покушаћемо да покажемо, анализирајући углавном својинске односе и статусно право, да византијска држава у спорном периоду од VII до XI века није феудална, да право није „израз воље владајуће класе“ феудалних магната, него напротив, да постоји антагонизам између државе и властеле. Наравно да је ово тек један, и то мањи део проблема, јер нам одговара на питање шта држава није (њен ослонац није властела), а не показује и шта она *јесте*, тј. која друштвена снага стоји иза ње (4).

1) Abel, *Le Moyen âge*, 1955., стр. 506 и сл. сматра да Византија до краја свога постојања није феудална држава.

2) Сјузјумов је мишљења да су ове мере одражавале стање на селу и да су, будући израз интереса богатјих, погодиле развиту феудализма. (О социјалној сушности законодавства „Василник“, Византијски Временник, VI, 1937, стр. 72—78). Каждан сматра да је држава желела да обезбеди колективну феудалну својину и колективне интересе властеле (К вопросу об особенностях феудальной собственности в Византии VIII—X вв. Виз. Времен., X, 1956, стр. 48—65, нарочито страна 60). Додуше исти писац нешто одступа од оваквог става у једном потоњем чланку (Формирование феодального поместья в Византии: X в. Виз. Времен., XI, 1958, стр. 98—122).

3) Vogt, Basile I, Paris, 1908; Grenier, *L'Empire byzantin, son évolution sociale et politiques*, Paris, 1904; Zacharie von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin, 1892, i други.

4) Ова друштвена снага на коју се ослања држава вероватно није ни робовласништво ни није су то феудалци, већ бирократија, што сам већ поменуо као могућност у једном свом ранијем раду (Карактер државе позне римске империје, *Анали Правног факултета у Београду* 1961., бр. 4, стр. 676). Уопште у државама тзв. источног типа постоји један период када државни апарат више није робовласнички, а још није ни феудални, када се осамостаљује од основних класа и постаје сопствени инструмент, оруђе бирократије, тражећи савезника у слободним сељацима и неким другим слојевима везаним за новчану привреду. Да би ова импресија била претворена у аргументовано тврђење, потребна су знатна проучавања историје Византије и других оријенталних држава, зато је засад остављамо по страни.

Када овде говоримо о карактеру државе, мислимо у првом реду на карактер државног апарата, на политичку организацију Византије, а не на државу као укупност територије, друштвених и економских односа. Једна од околности која, чини нам се, није довољно истакнута јесте привремени и делимични раскорак између карактера државе и права и карактера друштвено-економских кретања, раскорак који бива све већи што се више ближимо XI веку, да би после тога нестао, јер држава прелази на страну властеле.

Потребно је обратити пажњу на неке, углавном познате, појаве које се односе на период до VII века, јер у њима лежи корен потоњих особености државног развитка Византије.

3. Феудализација позног римског, односно раног византијског друштва имала је знатан домаћај. Вероватно је да су колони представљали претежни део пољопривредног становништва (5). Међутим, држава остаје и даље робовласничка, о чему недвосмислено говори Јустинијанов корпус и оно што му је претходило.

Источни Готи су по освајању Италије задржали римско право и римске титуле. Ипак је то била фикција, јер континуитета није било. Готска окупација је значила раскид са постојећим поретком и припрему за рабање нове, феудалне цивилизације. Извори показују да су германске освајаче више занимали колони, а мање робови (6). У време варварских инвазија неки од велепоседника прешли су на страну Германа. То само показује колико је јак био антагонизам између централне власти и једног дела велепоседника. То су били елементи у којима је римска држава видела конкуренте и „опасност за јавни ред и сиромаше“ (7), у суштини носиоци нових, феудалних стремљења. Други део римских и италијанских нобила бежао је пред варварима. Многи од њих дошли су у Константинопољ, где су били лепо примљени. Већина их је добила поседе у Малој Азији и другде (8). То су биле не само цивилизоване избеглице пред варварским завојевачима већ и врста политичких емиграната, представници робовласничке аристократије који беже пред варварима, носиоцима феудализма.

Када се Јустинијан осетио довољно јаким да протера Готе из Италије, староседеоци су га у већини италијанских градова дочекивали као ослободиоца. Ово је нарочито био случај у јужној Италији, где су се у већој мери задржали стари, тј. робовласнички односи (9). Раговање Јустинијанових војсковођа Велизара и Нарзеса са Остроготима био је *поход античког на ранофеудални свет, краткотрајни реванш робовласништва*. Када је освојио Италију, Јустинијан се у успостављању своје власти у првом реду ослањао на остатке старих робовласничких група. У Прагматичној санкцији, донетој по освајању Италије, Јустинијан детаљно регулише питање враћања земље и друге имовине ранијим власницима (Пра-

5) Charanis, *The Aristocracy of Byzantium in the thirteenth Century*, *Studies in Roman Esopolitic and Social History*, 1951., str. 336—337.

6) Удальцова, Политическиј строй и политическа борба в Итали в конце V и начале VI в. Виз. Врем. XV, 1962, стр. 28.

7) С. J. I, 40, 2

8) Удальцова, нав. чланак, стр. 30—31; иста: Италия и Византия VI в, Москва, 1959, стр. 440 и сл.

9) Удальцова, Италия и Византия в VI в, стр. 446—447.

gmatica Sanctio, 3, 8, 13, 27 итд.). Припадници римске аристократије који су избегли у Константинопољ и које Јустинијан назива *viri gloriosissimi* и *magnifici senatores* могли су да бирају: или да остану на царском двору као део његове свите или да се врате у ослобођену Италију и добију своје раније поседе (*Pragm. Sanctio* 27). Ранијим власницима припадају не само имања, него и стада стоке (*Pragm. Sanc.* 13). Послови о отуђењу имовине учињени под дејством принуде поништавају се, нарочито они којима су се користили владајући кругови Гота, а остају на снази уговори између самих Римљана (*Pragm. Sanc.* 5, 7).

Тежња за рестаурацијом поретка нарочито се јасно види из оних делова Санкције који говоре о робовима. Сви робови морају се вратити ранијим власницима и на њих се примењује византијско законодавство о робовима које се углавном креће у класичним оквирима римског права (*Pragm. Sanct.* 11). У одељку 15 реч је о браковима које су закључили робови са слободним грађанима. Каже се како је у време Гота био чест случај да су робови узимали слободне жене или да су се слободни људи женили робинјама. Санкција даје право слободном брачном другу да напусти брачну заједницу. Роб се мора вратити своме господару, а његов брачни друг може остати с њим у браку, али то неће утицати на његов статус, јер „господар не може трпети штету губитком робова и робинја, чега је било у прошлости (под Готима О. С.)”. И у погледу потомства задржано је решење класичног робовласничког права — деца добијају статус мајке. Из ових одредби *Удаљцова* правилно закључује да је под Готима дошло до бежања робова са имања ⁽¹⁰⁾. Слично се дешавало и у Северној Африци у време вандалског освајања када су робови масовно бежали и живећи у слободи склапали бракове и где је Византија, протеравши варваре, такође, настојала да врати господарима не само робове већ и њихово потомство ⁽¹¹⁾.

Кодификаторски рад Јустинијана, један од најобимнијих и најзначајнијих у историји света, био је у складу са оваквим тежњама. Император је у конституцији *Tanta* изразио своју приврженост старом праву и своје уважавање старина (*antiquitati reverentia*). Статусно право је у целини робовласничко: сви се људи деле на слободне и робове ⁽¹²⁾. О колонима има мало одредби, и то више у *Кодексу* и *Новелама* него у Институцијама и Дигестама (дакле, више у делу где је император морао да се бори са стварношћу него у оном у коме излаже у извесном смислу идеал, поредак коме тежи). Наравно да овакав поредак није био потпуно у складу са промењеним приликама у друштву, са све већом улогом колоната и са порастом моћи велепоседа који све више добија феудална обележја. Ипак он јасно показује *робовласничку* оријентацију права и државе. Овакав карактер, у извесном смислу, задржало је право и у потоњим вековима, из чега је нужно произлазило и одређени став према феудализацији. Готово сви владари до XI века трудили су се да сузбију нове појаве у привредном и друштвеном животу Византије.

10) *Ibidem*.

11) С. Ј. I, 27; *Novellae*, 36—37, (Новеле које је Јустинијан издао по протеривању Вандала из Северне Африке).

12) *Inst.* I, 3; *Summa itaque divisio de jure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi*.

Околност да се феудализација развијала у условима важења робовласничког права, права које јој је антагонистичко, морала је имати утицаја на методе и облике у којима је настајао нови поредак. Феудализам, или оно што му је претходило, морао је да користи правне категорије и институће цивилизације коју је потискивао, да се овима прилагоди и да им нову садржину. У старе мешине усудо је ново вино. Тако у овом периоду долази до оживљавања готово заборављене институције старог римског права — патроцинијума, који добија важну улогу у настанку колонатских односа; слично се дешава са пекулијумом и разним облицима дугорочног закупла које познају грчко и римско право. У овим и другим облицима пробијали су се нови односи кроз поре постојећег поретка.

4. Период који почиње после Јустинијана и завршава се X или XI веком намеће многе тешкоће у погледу одређивања карактера византијског друштва и државе. Агонија робовласништва и варварска најезда дале су Европи нов поредак. „Сеобе народа су у старом свету играле улогу сличну данашњим револуцијама” — писао је *Кауцки* (13). Византија је још успевала да одоли народима који су у таласима јуришали на њене границе. И унутрашња политика царева била је обележена тежњом да се сачува постојећи поредак и сүзбије моћ властеле. Међутим, као што се друштвена ситуација у већини европских држава после Наполеоновог пада битно мењала, иако је политичко знање феудализма још постојало, и у Византији долази до промене које су значиле удаљавање од античког и робовласничког узора. Привредна и социјална структура овог периода представља чудну мешавину елемената старог (робовласништво), новог (феудализам) и прелазног (слободни сељачки посед).

Робова је још увек било, трговина робљем и коришћење робовског рада преживели су пад Константинопоља. Средњом IX века било је магната који су имали на хиљаде робова, од којих једни раде на пољу, други као домаће слуге, трећи као занатлије (14). Кад је Лав Триполијски освојио Солун, на десетине хиљада Солунјана продано је на пијацима Мале Азије и Балкана (15). Поред ратова и заробљавања задржали су се и други извори ропства: продавање слободних људи запалих у беду или одузимање статуса слободног човека због деликта (16). Ипак је несумњиво да је ропство било у кризи. Могуће је да све оно што се у изворима назива робом и није робље, јер је феудализам из робовласничковним исправама помињу *servi et ancillae*, иако се можда иза тога крију кметови или квазикметови, а не робови (17). Робовски рад је све мање уносан. Из прегледа цена робова може се закључити да је у античко доба вредност робовског рада у току једне године достигала 15—20% његове штва узимао не само институће него и називе. Тако се и у нашим средњо-

13) Kautsky, *Порекло хришћанства*, превод Смиљанића, Београд, 1954, стр. 159.

14) Браунинг, *Рабство в Византијској империји* (превод с енглеског), *Виз. Времени*, XIV, 1960, стр. 44.

15) Браунинг, *нав. дело*, стр. 49.

16) Иако је персонална егзекуција била давно укинута, право је у више наврата забрањивало *servire creditoribus*: С. J. IV, 10, 12; *Bas XLVIII* 20, 36. Ропство као казну за деликт предвиђају Еклога (VIII, 9), *Новела 59*, *Лав VI* (*Jus graecoromanum*, ed. Zachariae a Lingenthal, Lipsiae, 1857, III, стр. 153), *Василнке* (*Bas. LX*, 51. 2. h. t. 8, 3—12).

17) Јанковић, *Историја државе и права југословенских народа*, I, *ранофеудалне државе југословенских народа*, Београд, 1957, стр. 30—37.

вредности, тј. цене по којој је роб продаван. У време Лава VI ова вредност је пала на 10 и мање процената од просечне вредности роба. Робови постају сразмерно скупљи, а њихов рад мање уносан (18).

Исто тако задржала се и новчана привреда, нарочито у градовима. Натурализација привреде је све израженија, али ова појава имала је много мањи домаћај у Источној римској империји него у Западној (19). Византија је играла ону улогу коју је касније од ње наследила Венеција, она је била трговачки посредник између Европе и Истока. У њеним градовима постоје корпорације трговаца, занатлија и банкара, чију делатност регулише држава, често до у танчине.

Постојање велепоседа обрађиваног делом или у целини радом закупца и колања у толикој је мери позната чињеница да се на њој нећемо задржавати. Задржаћемо се нешто мало на судбини ситног поседа, јер у овом погледу има занимљивих појава.

У претходном периоду слободни сељачки посед је у кризи и, како смо већ поменули, колони вероватно представљају најбројнију категорију земљорадничког живља. Међутим од VII века се запажа једна неочекивана појава — ренесанса и процват сељачког поседа. Мали посед који обрађује слободни сељак постаје облик који преовлађује у аграрном животу Империје (20). Тешко је рећи који су све разлози довели до оваквог обрта. Совјетски писци и *Острогорски* главну улогу приписују словенској инвазији и насељавању масе слободних Словена у разним деловима државе (21). Мислимо да није мали утицај других чинилаца. Могуће је да је одређену улогу имало и смањење уносности робовског рада. Поред тога не треба потцењивати ни утицај државне интервенције. Почев од Ираклија у првој половини VII века па све до Василија II (976—1025) држава је улагала велике напоре да повећа број слободних сељачких имања и да их заштити од велепоседника. Некада је стваран сељачки посед и против воље оних који су га добијали. Тако је Нићифор I приморавао становнике приобалних места да купују од државе земљу и да је обрађују (22).

Већ су римски цареви делили поседе војницима, нарочито у пограничним деловима Империје (отуда *limitanei*, од *limes*). За узврат они су се обавезивали да бране границу од напада и да се одазивају позиву војсковођа. Од VII века ова, раније усамљена појава, постаје веома раширена. Војници добијају имања на читавој државној територији. Најамника је и даље било, али све већу улогу у војсци имају земљорадници, тзв. *стратиоти* (23). Сељачки посед уопште и његова варијанта у облику војничког, *стратиотског* имања постају основа привредне, војне и пореске моћи Византије, и то управо у време када је ова постизала највеће успехе на културном и политичком пољу.

18) Браунинг, нав. дело, стр. 54.

19) Кондурский, О натуральном и денежном обмене в Римской империи IV—V вв. Виз. времен., XIV, 1961, стр. 27—37.

20) Sclaganis, нав. дел, стр. 337; слично: Острогорски, Пронија, Београд, 1951., стр. 7; Советская историческая энциклопедия, III, стр. 443.

21) Острогорски, Утицај Словена на друштвени преображај Византије, Историски гласник, I, 1948, стр. 12 и сл.; исти, Историја Византије, Београд, 1959., стр. 148—149; Липшиц, Византийское крестьянство и славянская колонизация, Визант. сборник, 1945, стр. 95—143.

22) Острогорски, Историја Византије, стр. 487.

23) Острогорски, Пронија, стр. 7.

У својим новелама почетком X века писао је Роман Лакапин: „Мали посед доноси велику корист тиме што плаћа државне порезе и врши војну службу; то ће све пропасти ако се број малих поседника смањи“ (24). Свако ширење велепоседа, претварање сељака у парике и колоне смањивало је број војника и пореских обвезника. Стога се држава трудила да створи моћ властеле и спречи подвлашћивање сељака. Борба против „моћних људи“ (дината) око ситног поседа постаје једна од најстабилнијих одлика унутрашње политике владара, која се иначе не одликује неком доследношћу. Поменимо само најважније од ових мера.

Да сељаци не би продавали великашима имања, установљено је право прече куповине у корист суседа-земљорадника, тзв. *протимисис* (25). У намери да избегну примену ове мере, велепоседници су узимали имања путем фиктивних уговора о закупу, поклону или путем тестамена. Зато су донете нове новеле које су забрањивале динатима да купују или закупљују земљу, да примају поклон и наслеђе од сељака. Уколико би поступили супротно, били су дужни не само да врате имање без икаквог обештећења, него и да плате казну.

Половином X века поновљена је наредба властели да врати земљу сељацима. И овом приликом динати у начелу нису имали право на повраћај цене. Једино су неке категорије сељака морале да врате примљени новац за продато имање, и то под повољним условима (26). Вероватно да је забрана мало поштована и зато Василије II 996. године поново веома одлучно наређује безусловно враћање сељачких поседа без обзира на рок и без икакве накнаде (27).

Исти владар је унео измене у систем алиенгије, па је у случају да сељак није могао платити порез терет преношен на суседног властелина (28).

Када је због нереда, унутрашњих сукоба и сталних ратова дошло до опадања становништва, властела је изгледа тежила не толико да дође до земљорадничких поседа колико до самих сељака, до радне снаге. Обећањима или притиском нагонила је сељаке да пређу на њихова имања и постану парици. Зато су владари наређивали државним чиновницима да претражују манастирске и властеоске поседе и враћају бесправно насељене сељаке на првобитна имања (29).

5. Како је оваква ситуација коју карактерише повећан број слободних сељака и јак антагонизам између врховне власти и велепоседника утицала на право? Изгледа да, и поред ових промена у привреди и друштву, право у основи задржава ранији карактер.

Право овог периода састављено је из разнородних елемената: преграда Јустинијанове кодификације, многобројних новела које доносе вла-

24) *Jus graecoromanum*, III, стр. 234 и сл.

25) *Jus graecoromanum*, III, стр. 220; Ostrogorsky, *The Peasant's Pre-emption Right, An abortive Reform of the Macedonian Emperors*, *Journal of Roman Studies*, 1947, 37, стр. 117 и сл.

26) Новела VI Константина Порфирогенита из 947. г. *Jus graecoromanum*, III, стр. 242). Приближно у исто време издао је и новелу којом је заштитио стратиготска имања (*Jus graecoromanum*, III, стр. 261).

27) *Jus graecoromanum*, III, стр. 306 иа.

28) Острогорски, *Историја Византије*, стр. 149, 193, 292; Каждан, *К вопросу об особенностях феудальной собственности в Византии VIII—IX в. Визант. Времен. X*, 1956, стр. 64.

29) Две такве повеље анализирао је Острогорски у чланку: *О византиским државним сељацима, две повеље из доба Јована Цимиска Гласник САН, ССХIV, одељ. друштв. наука*, 1954, 3, стр. 25. и сл.

лари, црквених канона и специфичних нових извора какав је *Земљораднички закон*. Неки од ових извора су свакако у већој мери носили феудални печат, као што је случај са канонима. У доменима у којима је била надлежна црква или где је црквени утицај био нарочито јак, многе установе су измењене. *Patria potestas* је ослабила, брачно право добија оне оквири који су се задржали и у развијеном феудализму. И у другим гранама осећа се нови дух: кривични поступак је праћен мучењем, казне постају варварски строге (сакаћење), заклетва добија велики значај. Све је то значило приближавање феудалном типу. Ипак се у целини право овог периода не може сматрати феудалним. Основни правни институти, нарочито својина и статусно право још увек се крећу у категоријама које је поставило римско право.

Као претходно поставља се питање: да ли право Византије, нарочито оно које има корен у *Corpus iuris civilis*-у, има значај важећег нормативног система или је пука форма без икакве снаге. Има мишљења да византијске компликације Јустинијановог корпуса у толикој малој мери одражавају правну и друштвену ситуацију Византије да су изгубиле сваки значај. То је био данак традицији и амбицијама императора да буду наследници римских царева, одавање *antiquitati reverentia*, које нити има корен у стварности нити на ову утиче⁽³⁰⁾. Као пример наводи се да су Василике задржале разлику између *bonorum possessio* и *hereditas*, која је у пракси изгубила сваки значај, да помињу области које више не улазе у састав државе и титуле којих више нема⁽³¹⁾.

Овакав закључак није сасвим оправдан. Василике и други византијски зборници нису слепо следили Јустинијанов корпус. У новели 47. Лав VI признаје да је у старини био другачији поредак и да измењене прилике захтевају нове прописе. У новели 24. пише: „Многи се диве старим временима и желе да им и у уређењу друштва укажу поштовање. Али ја, признајући да старе институције у многоме превазилазе савремене, ипак сматрам да у неким случајевима старе установе заостају за данашњим”⁽³²⁾. Приликом редакције Василика били су испуштени неки делови Јустинијанове кодификације који говоре о изгубљеним категоријама. Тако су изостављени С. VII, 31 и С. VII, 25 који говоре о подели на *res mancipi* и *res nec mancipi* и о неким облицима својине који су постојали у класичном римском праву. Помнивање изгубљених области не мора нужно да докажу невођење рачуна о стварности нити да звучи као галиматјас, како то тврди *Константинеску*. Византијски владари су до краја себе сматрали јединим пуноправним наследницима римских императора а у новонасталим државама творевинама на територији Западног римског царства видели су варварску узурпацију (овакво гледиште, уосталом, није без осно-

30) Constantinescu, нав. дело, стр. 99, и сл. сматра да су Василике толико мало водиле рачуна о стварности да су неке одредбе биле прави галиматјас. Слично: Каждан, Василики как исторический источник, *Виз. Врем.*, XIV, 1961, стр. 56—66, а о овоме је блиско и мишљење Острогорског (Историја Византије, стр. 240) који препоручује опрезност у коришћењу Василика као историјског извора. Супротно томе неки совјетски аутори тврде да су Василике биле извор права и да се могу употребити као историјски извор (Сюзомов, Василики как источник для внутренней истории Византии, *Виз. Времен.*, XIV стр. 67—75; Липшиц, Несколько замечаний о Василиках как источнике, *Виз. Времен.*, исти број, стр. 76—80).

31) У *Bas. L*, 5 говори се о *bonorum possessio*, *Bas. VI*, 15 помињу модератора *Arabiae*, *Bas. VI*, 2, 3—5, римског конзула, *Bas. IX*, 1, 84, *curatora polisa* итд.

32) *Jus graecoromanum*, III, стр. 103—104 (нов. 24), стр. 139 (нов. 47).

ва). Отуда су задржали неке титуле и имена изгубљених провинција на сличан начин на који су средњовековни монарси у Западној Европи додавали свом имену титуле владара области које су некад биле њихове и које су неповратно изгубљене.

Из збирке судских одлука се види да су се судови позивали на *Василике* (33). Новела 66. Манојла Комнина наређивала је судији да може користити само *Василике*. Како су каткад одредбе овог зборника биле нејасне, јер су биле преводи, правници су се ради налажења правог смисла норми обраћали изворним текстовима Јустинијановог корпуса (34). Тако се овде јавља проучавање *Corpus juris civilis*, које неки упоређују са сличном појавом која је у време глосатора захватала Италију и друге земље Западне Европе (35).

Византијска правна историја је, дакле, наставак римске. То се нарочито види из статусног права и одредби које се односе на својину.

6. У основи статусног права Византије лежи подела на слободне и робове. Тако *Василике* (XXXI, 1. 1) прописују: „Код свих народа господари имају право да располажу животом и смрћу својих робова. Све што робови прибаве припада господарима.” Господар не одговара ако претуче роба и овај због тога умре. Одговараће једино ако га је претходно пекао на ватри, клао ножем, ударао каменом, тровао или бесио (LX, 59, 1 и схолија уз овај параграф). Не само у овим изворима од којих је тешко очекивати другачији став, јер непосредно репродукују римско право, него и у конституцијама које су императори доносили мање спутани римском правном традицијом, препознајемо низ мера које су типичне за робовласништво. Тако је Лав VI забрањивао робовима да сведоче и да ступају у свештенике (*Новеле* 3—11 (36)). О робовима уопште говори више новела него што би се очекивало (37).

Основне категорије становника су слободни и робови. Ни *Земљораднички закон* својим одредбама статусног карактера не нарушава робовласничку дводеобу на слободне и робове. Основна категорија становника на коју се овај закон односи су слободни сељаци. Закон говори о сеоским општинама, о односима између сељака — суседа, заштити међа, сечи шуме, крађи стоке и сл. (38). Неколико чланова помиње робове: чл. 45, 46, 47. Посебно се говори о закупцима земље — *мортитима* (чл. 9, 10). Нема основа за закључак да су ови закупци били у личној завис-

33) Из једне збирке судских одлука с краја X и почетком XI века види се да су *Василике* цитиране 641 пут (Липшци, нав. дело, стр. 78). Каждаан (*Василики* как исторический источник, стр. 63—64) примећује да су најчешће цитиране одредбе које говоре о купопродаји, зајму, залози, деликтима и сл., а ниједном оне које се односе на друштвени и правни систем. Овај податак, употребљен да обезвреди *Василике* као извор права и историјски извор, није нарочито значајан. У природи је зборника судске праксе да обухватају много већи број односа облигационе и стварноправне, него статусне и друштвено-политичке природе. И данашње судске одлуке по правилу ће се ретко позивати на одредбе уставног, адм. политичког и општедруштвеног значаја.

34) Напоменимо да су се компилатори *Василика* служили не само Јустинијановим корпусом, већ у неким случајевима и изворима прејустинијанове епохе што је доста убедљиво показао Рикобоно (*Ricobono, Il valore delle collezioni giuridiche bizantine per lo studio critico del „Corpus juris civilis“*, Melanges Fitting, Paris, 1908, стр. 30 и сл.)

35) Сюзомов, *Василики* как источник... стр. 69.

36) *Jus graecoromanum*, III, стр. 7 и сл., стр. 141—142.

37) У збирци новела издатим после Јустинијана готово да нисмо нашли ни једну коју се односи на положај колона, док о робовима говори тринаест новела (*Jus graecoromanum*, III, стр. 1, 2, 9—12, 27, 35, 38, 40, 49, 100, 101).

38) Чл. 1—7, 20, 21, 41 и други (Превод *Земљорадничког закона* на руски у књизи: *История феудального государства и права*, Москва, 1959, стр. 219—227).

ности од власника, нити нас било шта у закону овлашћује на закључак да су били везани за земљу. Члан 10. прописује: „Део мортита је 9 снопова, а власника земље 1 сноп.“ Такав однос није био нарочито неповољан за мортита. И неки други облици закупа и обраде туђних њива, винограда, о којима је реч у *Земљорадничком закону*, такође се не могу свести на феудалне категорије (39).

Еклога, настала у VIII веку у време царева—иконобораца, има сличан став према статусном праву. У њој се, додуше, помиње емфитевза (обична и вечита), али нема речи о колонима (40). Робовима је посвећена велика пажња (41). Отуда мислимо да су донекле у праву *Вогт Цахарије фон Лингентал* који су тврдили да су *Земљораднички закон* и *Еклога* тежили за тим да укину сваки облик кметства и да поделе људе у две категорије: слободне и робове (42).

Постоји још једна околност од значаја у овом погледу. У позноримском периоду дошло је до везивања сељака за земљу, при чему су фискални разлози били одлучујући. Према реформи коју је извршио Диоклецијан, за пореску основицу узиман је посед одређене величине, тј. број југера, као и земљорадник који га обрађује (саруп). То је систем *capitatio-jugatio*. Порез се може наплаћивати само ако постоје оба ова елемента: земљорадник и посед. Отуда се држава трудила да споји ова два основа опорезивања, јер је свако бежање сељака са земље смањивало број обвезника. Тако је дошло до забране земљорадницима да напуштају земљу, чиме се положај сељака приближно положају средњовековног кмета (43). Међутим, у VII веку напуштен је овакав систем. Главарина је теретила сваког становника и сакупљана је независно од земљарине. Тиме је отпала потреба да сељаци буду везани за посед и зато је укинута ограничење слободе кретања сељака (44).

Тако је статусно право задржало карактер који је имало у римско доба. У најважнијим изворима ми не налазимо неку даљу диференцијацију слободних, деобу на кметове и феудалце, иако у стварности свакако постоје разлике, које су расле уколико је нови систем производних и друштвених односа узимао маха. Можда би подробна анализа показала да су велике разлике у друштвеном положају између дината и покметених сељака морале на неки начин да се покажу и у нормативном поретку. Ипак, у целини, право о овим категоријама ћути или, ако говори, оно пре покушава да сузбије и ограничи ове разлике него да их продуби и правно учврсти.

7. Ни у правном регулисању својинских односа није напуштано начело недељивости *dominium*-а класичног римског права.

39) Сјузјумов сматра да су мортити и уопште становници сеоских општина слободни људи (О карактере и сушности византијској општини по земљедельческому закону, *Виз. Врем.*, X, 1951, стр. 27—47 contra: Липшиц, Византијское крестьянство и словянская колонизация, *Виз. сборник*, I, 1945.

40) *Еклога*, Москва, 1965 (са веома добрим коментарима Липшица), стр. 61., 142—146 (о емфитези).

41) *Еклога*, стр. 56—58, 128—132, 151—153, 169—171.

42) Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin, 1892, 3. Aufl., стр. 251; Vogt, Basile I, Paris, 1908, стр. 378—379. 43. С. Theod. V, 17, 1 (Конституција из 332. г. којом су земљорадници везани за земљу).

44) Острогорски, *Историја Византије*, стр. 150.

Писати о својини у Византији од VII до XI века тежак је задатак, јер се сва сложеност привредних и друштвених кретања огледала у овом институту. Ми ћемо обратити пажњу само на неке елементе, и то у мери која је у оквирима оваквог рада могућа.

Са гледишта привреде феудални својински односи су добрим делом већ створени и они временом јачају. Али у праву и даље преовлађује схватање римског права о *dominium plenum*-у. *Земљораднички закон* својим првим члановима јемчи неприкосновеност међа, слободу располагања земљиштем, заштиту власника од узурпација. Додуше од неких начела римског права се донекле одступило. Тако је према чл. 18. и 19. земљорадник могао обрађивати напуштено суседово поље. Такође је у неким случајевима напуштено начело *superficies solo cedit*. Према чл. 32. било је могуће да земља припада једном а стабла која на њој расту другом земљораднику (45).

Ипак, иако ова одступања представљају далеки одраз промена које је са собом доносио нови поредак, у целини гледано својина и даље остаје апсолутна и недељива. Највећим делом су се задржале одредбе римског права о својини (46). А и нови прописи које доносе императори држе се оваквих схватања. Тако у новели 124 Лав VI одређује: „Сваки сопственик има право да продаје своју непокретност коме год жели. Ако власник плаћа одређене дажбине, нико га од његових суседа не може спречити у отуђењу непокретности“ (47). Повремено је, како смо видели, до ограничења ове слободе располагања долазило забраном да се имања продају магнатима. То је пре израз борбе против феудализације него напуштање класичних у корист феудалних схватања. У горњој новели постоји једна занимљива појединост. Због познатог фискализма државе, владар плаћање дажбина сматра у неку руку условом својине и слободног располагања. Тиме долазимо до једне могућности тумачења сложеног проблема својинских односа у Византији.

Има аутора који сматрају да феудална својина у свом микро-виду, као однос феудалца према поседу на коме раде зависни сељаци и однос ових последњих према земљи, у овом периоду још није настала. Говорећи у категоријама западноевропског феудализма, *dominium directum* још није уобличен, бар не нормативно. Али један макро-вид феудалне својине већ постоји — држава је већ постала носилац не само јавноправних већ и својинских овлашћења према територији. Односно, *dominium emipens* је већ створен (48). Оваквом закључку дају подршку извесни прописи из области пореских и својинских односа. У Византији је заиста постојала тесна веза између плаћања пореза и својине на земљу. Бити слободан од пореза је синоним за *нeмaтu cопcтвeнy зeмљу*. Као што је извршавање вазалних или кметовских обавеза у феудализму било основ за уживање поседа, тако је у Византији коришћење земље било услов-

45) Напротив томе Василике су задржале принцип *superficies solo cedit* (Bas L, 1, 6. 10).

46) Земљораднички закон говори о сељацима као господарима своје покретне и непокретне имовине. Одредбе Василика о својини и другим стварним правима преузете су готово без измена из Јустинијановог корпуса (Bas., I; Bas., LVIII; Bas., L, 2—3 itd.)

47) *Jus graecoromanum*, III, str. 220—221.

48) Каждан, К. вопросу об особенностях феодальной собственности в Византии VIII—X вв., *Виз. Врем.*, X, 1956, стр. 59 и сл. Извесне резерве у односу на овакав став код Осипове, Развитие феудальной собственности на землю и закрепощение крестьянства в Византии X вв., *Виз. Времен.*, X, 1956, стр. 56—60.

лено плаћањем пореза држави. Лице које је плаћало порез уживало је интердиктну заштиту⁽⁴⁹⁾. Суд је могао да донесе пресуду да одређено лице захвати онолико земље колико одговара износу његовог пореза⁽⁵⁰⁾. Тако је давање дажбина држави било мера којом је одређивана величина поседа.

Да ли су терети које је држава наметала сељацима и другим становницима били обичан порез или су они нешто суштински ново — учешће државе у приходу који је остварен на њеном земљишту, последица постојања врховне својине императора над државном територијом? Да ли су страстиоти и други сељаци које властела још није подвластила врста државних кметова чији је сизерен сам император?

Изгледа да испрва није постојала нека својина владара над државном територијом. Познато је колико је тешкоћа имао Јустинијан док је откупио земљиште потребно за изградњу Св. Софије⁽⁵¹⁾. Ни слика коју даје *Земљораднички закон* не иде на рuku тези о *dominium eminens*-у. Чланови сеоских општина су слободни, нису везани за земљу и могу располагати својим поседима. Чак и у време Лава VI (886—912) тешко је закључити да постоји неки својински однос између државе и територије. Тако новела 51 овог императора прописује да половина вредности нађеног блага иде власнику земљишта а друга половина налазачу. При томе се помињу лични поседе императора, земља која припада фиску (разлика између ове две врсте поседа, дакле, постоји) и земља осталих лица. У свим случајевима поступак је исти: император или фиск или други власник имају право на половину блага⁽⁵²⁾. Ако упоредимо овакво решење са §§ 250—253 *Српског грађанског законика*, по коме трећина увек иде држави, можемо закључити да ова новела пружа мање основа за претпоставку о некој државној својини него СГЗ (иако је таква претпоставка у случају СГЗ наравно искључена).

Међутим већ тада почиње једна промена везана за најзначајнију појаву византијске унутрашње историје — за борбу између централне власти и феудалаца око сељака. Сељачки посед је био у кризи. Током X века моћ династа је нарочито порасла. У време царева македонске династије држава се упорно борила против покмећивања сељака, јер је ова појава угрожавала темеље на којима је стајала војна и пореска политика. У то време (867—1056) сељаци још увек нису парици. Ипак, постепено се њихов положај погоршава. Притиснута финансијским и војним невољама, држава је тражила нове дажбине. Зато су сељаци почели да беже са својих поседа и да добровољно прелазе на владарску имања претварајући се у кметове. Владари су принуђени да шаљу своје службенике да претражују манастирска имања и поседе световне властеле, и враћају одбегле сељаке⁽⁵³⁾. Ова појава нам омогућује да утврдимо две важне промене о положају сељака. Прво: терет који је наметала држава постао је исти или већи од оног који трпе парици на властелинском имању (иначе не би сељаци бежали са својих „слободних“ поседа и постајали

49) *Jus graecoromanum*, III, str. 150.

50) Тако Каждан, нав. дело, стр. 59. позивајући се на збирку судских одлука

51) *Scriptores originum Constantinopolitanum*, ed. Preger, Lipsiae, 1901, стр. 77.

52) *Jus graecoromanum*, III, стр. 143.

53) Острогорски. О византијским државним сељацима, стр. 23—43.

парици). Друго: слободни сељак престао је бити слободан. Да би спречила опадање броја сељака, држава је морала да их на неки начин веже за земљу, да им забрани прелажење на властелинска имања и да их враћа са ових уколико су већ пребегли. Тим поводом *Острогорски* закључује: „Суштина сукоба између византијске централне власти и феудалца била је, дакле, у томе што су феудалци, повећавајући своју моћ, почели да одузимају држави њене сељаке и војнике, претварајући их у своје парике. Држава се тиме, природно, противила и, докле год је могла, бранила је своје војнике и пореске платише разноврсним законским и административним мерама. Али управо тим заштитним мерама она је ограничавала њихову слободу кретања и право слободног располагања, претварајући их у своје парике” (54). Тако се држава претворила у врсту врховног феудалца наоко се дуже времена борила против феудализације, а слободни сељаци, чију се слободу трудила да заштити, баш захваљујући овој заштити претварају се у државне кметове.

Ако се вратимо на питање које смо поставили на почетку овог одељка, чини нам се да све до краја X века није било неке државне својине. Иако окрњено, а окрњено је јер су такви били императивни времена које је припремало тријумф једне нове цивилизације и нових својинских односа, начело апсолутне својине римског права је у основи задржано. Тек од XI века ситуација се битно мења. После наглог пораста привредне моћи у X веку, властела осваја и политичку власт — држава постаје експонент интереса династа, против којих се до тада упрорно борила. Ово нарочито показује настанак имунитета и дељење пронија.

8. Период од XI до XV века задаје много мање тешкоћа у погледу квалификације државе и права. Нема сумње да су императори почев од династије Комнина или још раније постали представници властеле и да је уклоњен вековни антагонизам између карактера друштвених и економских односа, с једне, и политичке организације, с друге стране.

Већ Нићифор Фока крајем X века уноси неке промене у аграрно-војнички систем Византије. Величина стратиотских имања троструко је повећана (55). Ова промена није значила само промену величине поседа, она је имала много дубље последице. Она је значила напуштање сељаштва, које је у опадању, и прелаз на ниже племство, на тешко наоружане војнике као на основ војне моћи. Нови војници припадају истим круговима из којих се касније регрутују пронијари (40). Овај владар примећује како су његови претходници били пристрасни и наклоњени сељацима, чиме су се огрешили о принцип правичности. Стога је 967. године укинуо право прече куповине у корист сељака и прописао да од сељака купују сељаци, а од властеле властела (57). Раскид са старом политиком није био потпун, јер, како видимо, још увек у случају продаје сељачких поседа право првенства имају сељаци. А његов наследник, Јован Цимискије, у целини се враћа на раније законодавство и заштиту сељака (58). После периода тешких криза које су биле условљене и спољашњим

54) Нав. дело, стр. 42.

55) Новела донета између 963—969 (*Jus graecoromanum*, III, стр. 209—230).

56) *Острогорски*, *Историја Византије*, стр. 274.

57) *Jus graecoromanum*, III, стр. 296—299.

58) Што се нарочито добро види из повеља о којима говори *Острогорски* у чланку О византиским државним сељацима.

чиниоцима и унутрашњим трвењима и тешкоћама (не малу улогу играла је криза сељачког поседа), византијски владари су потражили излаз у систему пронија. Пронијари су били припадници феудалног племства, стадежа који је до тада био нерадо гледан и чију су моћ императори желели да сүзбију. Они, уз обавезу вршења војне службе, добијају поседе заједно са парицима. Пронија постаје битна карактеристика византијског феудализма, а држава, од снаге која је спречавала феудализацију, постаје активан чинилац покмећивања и феудализације.

Приближно у исто време јавља се друга карактеристика византијског феудализма и феудализма уопште — имунитет. И раније је било случајева давања фискалних и судско-административних овлашћења поседницима имања, али ова пракса постаје нарочито честа од XI века. Временом имунитет постаје све шири, а повеће којима се он додељује све чеће (59).

9. На крају можемо закључити да је византијску државу и право од њиховог настанка па до XI века тешко окарактерисати као феудалне. Право је у основи задржало ранији карактер, а за државу се не може рећи да је оруђе феудалаца. Иако однос византијских царева према днатима није једноставан (и они сами припадају истим или сличним круговима којима и властела у највећем броју случајева), ипак се запажа њихова тежња да сүзбију моћ велепоседника и спрече покмећивање сељака, јер је то одговарало интересима државе. Тако је у својој првој фази развитка феудализма има против себе државу и право, био је у неку руку „илегалан”. У сүкобу између привредних кретања и тежњи императора јасно је да су ови последњи морали да поклекну. Узаман су цареви наређивали враћање поседа сељацима и забрањивали покмећивање, велепосед је био у сталном успону. При томе су искоришћавани они институти старог права који су могли да послуже као оквир за нову, феудалну садржину: разни облици закупa, патроцинијум, пекулијум и други. Од X века прилике се у тој мери мењају у прилог новим аграрним и друштвеним односима да многе мере које држава предузима доводе до супротних резултата: уместо да спрече покмећивање, оне га подстичу. Тако је држава, штитећи их, постепено претварала стратиоте и сељаке уопште у сопствене кметове, да би на крају и сама постала орган земљорадничке аристократије.

Др Обрад Станојевић

РЕЗЮМЕ

О карактере византијског государства и права с VII до XI вв.

Прињато говорити об особенностях византијског феодализма, потому что феодализм в Византии возник в результате постепенного перехода от рабовладельческих порядков с сохранением государственного, культурного и этнического континуитета, в то время как Западная Европа вступила в средний век, испытыва катаклизм варварских вторжений, разрушивших существующую цивилизацию и на ее развалинах создавших но-

59) Острогорский, К истории имунитета в Византии, *Виз. Врем.* XIII, 1958, стр. 55—106. О неким ембрионалним облицима имунитета. в. Grenier, *L'Empire byzantin, son évolution sociale et politique*, I, Paris, 1904, стр. 104.

вую. Между тем, сам порядок создания византийского феодализма не является каким-либо исключением и представляет собой путь, который, с небольшими отклонениями, прошло большинство средневековых государств.

Государство и право Византии вплоть до XI века носило на себе клеймо архаичности и рабовладельчества, приводящих их тем самым к все более заострившимся противоречиям с общественными и экономическими переменами, имевшими место в феодальном строе. Императоры не были ставленниками феодальной знати, как это утверждают некоторые советские историки, напротив, они боролись против феодализации и стремились защитить свободных крестьян, угоды которых являлись основой государственной экономики, а сами они составляли основную массу налогоплательщиков и главный контингент войск. Основные правовые институты, в особенности собственность, и правоотношения сохранили рабовладельческий характер и в весьма малой степени отражали перемены, происходившие во внутренней жизни Византии. Феодализм в Византии, против которого боролись государство, не получила легальный характер. Он использовал существующие институты права, являющиеся в основе рабовладельческими, внося в них новое содержание, в результате чего снова возникают отдельные позабытые институты (патроциниум) и виды аренды, ставшие формой для закрепощения крестьян.

В результате столкновения с общим ходом истории государство потерпело поражение. Уже в X веке феодализм в Византии экономически одержал верх. К тому времени обстоятельства настолько изменились в пользу новых отношений, что многие мероприятия, с помощью которых государство желало защитить свободные крестьянские угоды, привели к противоположным результатам — они превратили крестьян в своего рода государственных крепостных. В целях защиты от внешних врагов государство было вынуждено отказаться от введенной еще Ираклием системы военных поселенцев (земли стратиготов) и опереться на феодалов (прония).

SUMMARY

Characteristics of the Byzantine State and Law from VIIth to XIth centuries

One usually speaks of the specificities of the Byzantine feudalism, for in Byzantium feudalism spread though a gradual transformation of a state, where slavery prevailed, retaining the state, cultural and ethnic continuity, while the western Europe entered the Middle Ages through a cataclysm of Barbarian invasions that destroyed a whole civilization to build a new one on its foundations. However, the way in which the Byzantine feudalism grew up is not exceptional, it represents a way which most of the states from the Old Age followed, more or less differently.

The state and law of Byzantium bore the imprint of slavery until the XIth century, coming into an expressive contradictoriness with the social and economic trends that had a feudal characteristic. The emperors were not exponents of the feudal squires, as some Soviet historians consider, but fought feudalism trying to protect the free peasant estate, which was the basis of state economy, taxing system and military power. The fundamental legal institutes, especially as to property and status, had kept the features of slavery, reflecting very little changes that marked the internal history of Byzantium. Resisted by the state, the Byzantine feudalism had an illegal character. It used the existing legal institutes, which in fact implicated slavery, giving them a new content. This brought back some nearly forgotten institutes (patrocinium, forms of lease) becoming the form through which peasants were turned into serfs.

In the conflict with the general trends of history, the state was defeated. As early as the Xth century, the feudalism predominated economically.

The situation changed in favour of the new relations to such an extent that many measures undertaken by the state to protect the free peasant estate had a contrary effect — they turned peasants into a kind of state serfs. For the defence from external enemies, the state was forced to leave the military system introduced by Heraclius (stratiotic estates) looking for support to fendal aristocracy (pronia).

R É S U M É

Caractère de l'état et du droit byzantins du VIIème au XIème siècles

Généralement c'est la question des spécificités de la féodalité byzantine qui est traitée, car la féodalité s'est formée en Byzance par les transformations progressives d'un Etat esclavagiste tout en conservant la continuité de l'organisation d'Etat, culturelle et ethnique, tandis que l'Europe occidentale est entrée dans le Moyen-âge à travers le cataclysme de l'invasion des barbares qui ont détruit une civilisation et qui en ont créés une nouvelle sur les fondements de l'ancienne. Cependant, le procédé d'après lequel la féodalité byzantine a été créée n'a rien d'exceptionnel, mais il représente la voie par laquelle est passée, en s'y écartant plus ou moins de celle-ci, la majorité des peuples antiques.

L'Etat et le droit byzantins portaient une empreinte archaïque, esclavagiste, et de ce fait les contradictions de plus en plus prononcées se sont ensuivies entre eux et les mouvements sociaux et économiques qui ont un caractère féodal. Les empereurs n'étaient pas les représentants des grands propriétaires féodalisés, comme le considèrent certains historiens soviétiques, mais ils luttaient contre la féodalisation et ils s'efforçaient de protéger la libre propriété paysanne, qui était la base de la puissance économique, fiscale et militaire de l'Etat. L'institut juridique fondamental, surtout la propriété et le droit de statut, ont conservé le caractère esclavagiste et reflètent d'une manière très faible les changements qui caractérisent l'histoire interne de la Byzance. La féodalité byzantine, réprimée par l'Etat, avait un caractère illégal. Elle utilisait les instituts juridiques existants, qui étaient dans le fond esclavagistes, en leur donnant un nouveau contenu. D'où la renaissance de certains instituts en a résultée, qui étaient déjà presque tombés dans l'oubli (le patrocinium, les formes de fermage) et ils deviennent la forme par laquelle les paysans sont réduits à l'état de servage.

Dans la lutte qu'il a engagée contre la marche générale de l'histoire, l'Etat a finalement subi la défaite. Dès le Xème siècle la féodalité prédominait économiquement en Byzance. Les circonstances ont changé à un tel point au profit des nouveaux rapports que les nombreuses mesures par lesquelles l'Etat voulait protéger la libre propriété paysanne ont produit justement l'effet contraire — elles ont transformé les paysans en une sorte de serfs d'Etat. Afin de pouvoir se défendre contre les ennemis de l'extérieur, l'Etat était obligé d'abandonner le système militaire qui fut édifié jadis par Héraclius (les biens militaires) et de chercher un appui auprès des féodaux (la »pronia« — les fiefs).